

PALEO- AKTUEEL

3

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1992, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: Wijnaldum (foto D.M. Visser, Fries Museum)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0298-4

PALEO-AKTUEEL

3

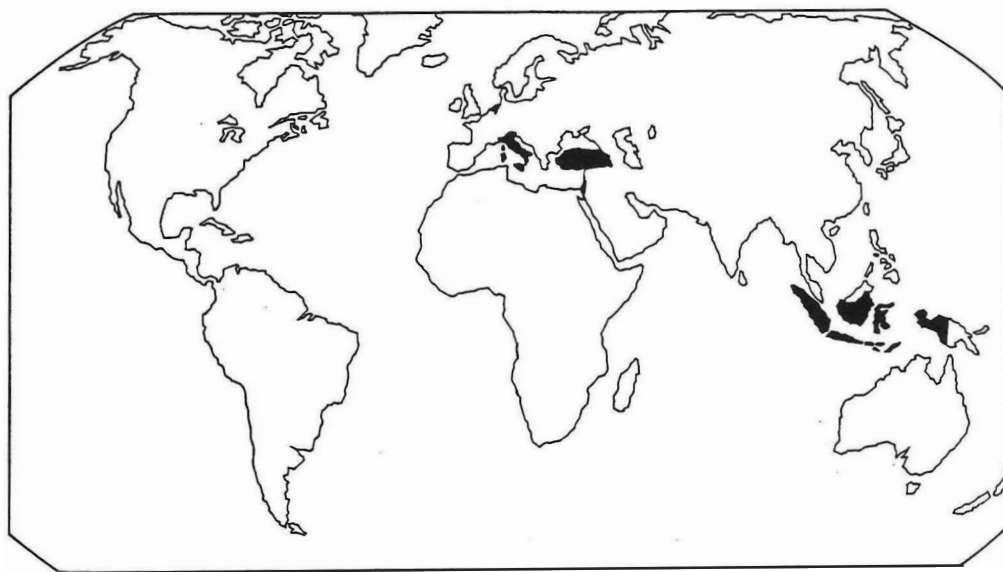
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

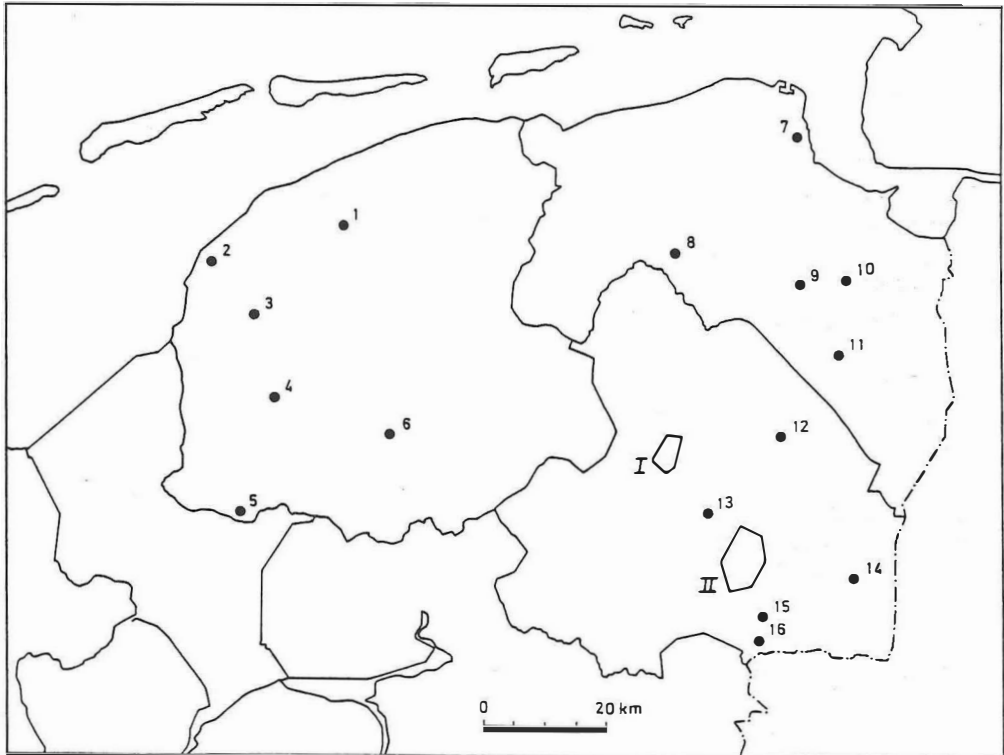
Groningen, 1992

In deze aflevering: Indonesië, Israël, Italië, Nederland, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Tritsum; 4. IJlst; 5. Oudemirdum; 6. Oudehaske; 7. Bierum;
8. Groningen; 9. Zuidbroek; 10. Scheemda; 11. Nieuwe Pekela; 12. Bronneger; 13. Orvelte;
14. Nieuw-Dordrecht; 15. Dalen; 16. Coevorden; I. Laaghalen/De Haar; II. Mars- en
Westerstroom.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Het BAI op Sumatra: een kort bezoek en geen <i>Homo erectus</i>	9
J. MOLEMA ET AL.	
Mammoetvondsten uit Orvelte, gemeente Westerbork (Dr.)	14
J. SCHELVIS	
Mijten en mammoeten	26
D. STAPERT	
Een bladspitsfragment van de Aardjesberg (Hilversum, N.H.): bewoning tijdens het midden-pleniglaciaal?	29
D. STAPERT	
Een <i>biface partiel</i> in de collectie Vermaning van het Drents Museum	33
Y. DIJKSTRA, M. NIEKUS & D. STAPERT	
Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1991	37
O.H. HARSEMA	
Het eerste broodje vlees: gedachten over de oorsprong van de agrarische bestaanswijze	44
H. BUITENHUIS	
Archeozoologisch onderzoek bij de zee van Marmara, Turkije	50
W.A. CASPARIE, J.G. STREEFKERK & R.J. ZANDSTRA	
De neolithische veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.). Een archeologisch monument op de helling	55
J.N. LANTING	
Aanvullende ¹⁴ C-dateringen	61
J. JELSMA	
Een archeologische inventarisatie in Drenthe	64
Y. DIJKSTRA	
Een archeologische inventarisatie in ruilverkaveling Laaghalen en EOT De Haar (Dr.)	69
P.B. KOOI	
Bierum (Gr.), Driestromenland	73

C.M. HAVERKORT & J.M. PASVEER Geautomatiseerde opslag en bewerking van gegevens met betrekking tot menselijk skeletmateriaal	78
A.T. CLASON & L. VAN ES De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.)	81
E. TAAYKE & E. KNOL Het vroeg-middeleeuwse aardewerk van Tritsum, gem. Franekeradeel (Fr.)	84
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Wijnaldum en Friesland in de vroege middeleeuwen: een opgraving in socio-politiek perspectief	89
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De organisatie van de terpopgraving bij Wijnaldum (Fr.)	93
T. LOOIJENGA & J. ZIJLSTRA Een gouden hanger met runeninscriptie uit Wijnaldum (Fr.)	97
S. BOTTEMA De lijkwade van Turijn. Het palynologisch onderzoek	101
A. VERHOEVEN Productie van kogelpotten in Friesland	105
W. PRUMMEL Resten van dieren van het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.)	109
A. MENNENS-VAN ZEIST Groningen als handelscentrum in de latere middeleeuwen	112
G.L.G.A. KORTEKAAS, A. MENNENS-VAN ZEIST, B. HAVINGA, K. HELFRICH, R. KONING & M. STAAL Graven aan de rand van Groningen (Gr.)	118
V.T. VAN VILSTEREN De 14e-eeuwse schatvondst van Coevorden (Dr.)	123
J.T. ZEILER & D.C. BRINKHUIZEN Faunaresten uit een turfschip	127
D.C. BRINKHUIZEN Ansjoavis voor Batavia	132
A.F.L. VAN HOLK Het gebruik van de ruimte aan boord van een binnenschip	136
S. BOTTEMA De bedreiging van wilde stamvormen door van hen afgeleide huisdieren	140

VOORWOORD

Deze derde aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van het Biologisch-Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen in 1991. De auteurs zijn tenzij anders vermeld verbonden aan het BAI.

De Engelse samenvattingen werden verbeterd door A.C. Bardet.

Paleo-aktueel 1 is inmiddels uitverkocht; aflevering 2 is nog te bestellen op het op het schutblad vermelde adres.

De redactie

A.F.L. van Holk

Inleiding

Al meer dan een halve eeuw wordt er scheepsarcheologisch onderzoek verricht in de IJsselmeerpolders. Tot op heden zijn ca. 400 wrakken aangetroffen, uit de periode 1500-1900. Van deze wrakken zijn er een honderdtal systematisch opgegraven. De nadruk van het onderzoek lag op het vastleggen van scheepsvorm en -constructie. Daarnaast is in de afgelopen jaren de scheepsinventaris als object van onderzoek belangrijk geworden. Scheepsinventarissen (van binnenschepen) hebben twee specifieke kenmerken: het zijn zowel in ruimte als in tijd gesloten vondstcomplexen, terwijl ze tevens de materiële neerslag vormen van een kleine en overzichtelijke gemeenschap. Dit maakt ze bij uitstek geschikt om onderzoek te doen naar de relatie tussen de materiële cultuur aan boord en de opvarenden. Zijn veranderingen in de samenstelling en verspreiding van artefacten aan boord bijvoorbeeld veroorzaakt door veranderingen in de omvang en/of samenstelling van de bemanning? In het onderstaande zal ingegaan worden op het ruimtegebruik aan boord van een binnenschip opgegraven in de IJsselmeerpolders.

Schip en lading

In 1986 is een praamachtig vaartuig opgegraven op kavel D 15 in Oostelijk Flevoland. Van het schip zelf restte weinig meer dan het vlak en de onderste gangen van de zijden (fig. 1). Het voorschip - het gedeelte van het schip voor de laadvloer in het ruim - is niet aangetroffen. Het praamachtige karakter van het schip kan onder andere worden afgeleid uit twee vormkenmerken van de romp, namelijk het oplopen van het

vlak bij de achtersteven (en voorsteven?), de zogenaamde heve, en de overgang van het vlak naar de verticale zijde met een dubbele knik, een zogenaamd knikspant. Een mastspoor is niet aangetroffen. Wel zijn er aanwijzingen in de constructie die duiden op een mastspoor, waaruit blijkt dat het schip in ieder geval heeft gezeild. Het schip is onder te verdelen in een vooronder, een ruim met laadvloer en een achteronder. In het achterschip bleef achter de laadvloer in het ruim een ruimte over met een lengte van 2,9 m en een grootste breedte van 4,6 m, mogelijk een afgescheiden achteronder. Het eventuele vooronder heeft een gereconstrueerde lengte van 2,5 m bij een breedte van 4,6 m.

Het schip was geladen met vijftien boomstammen, waarvan er acht buitenboord lagen. De stammen zijn uit de broek gekapt, dat wil zeggen vlak boven de wortels. De bomen zijn plaatselijk gekantrecht, zodanig dat op enkele plaatsen het spinthout nog aanwezig was. Het kantrecht houdt mogelijk verband met de stuwage van de stammen. Aan één van de stammen zat nog een gedeelte van een zijtak in de kruin. Dit kan een aanwijzing zijn dat de lading stammen bestemd was voor de scheepsbouw, waarbij uit de zijtak een krommer kon worden gehaald (van Holk et al., 1988: p. 17).

De ondergang van het schip is gedateerd op basis van enkele inventarisstukken: een duit uit Gelderland, gedateerd 1740, en een pijpekop met een S in spiegelbeeld op de zijkant van de hiel, wat betekent dat de pijp na 1740 is gemaakt (Duco, 1982: p. 112). Van een porseleinen kommetje komt een identiek exemplaar voor in de lading van het Zweedse O.I.C.-schip Götheborg, gezonken in de haven van Göteborg in 1745. Het schip had een lading porselein

aan boord, die het jaar tevoren was ingekocht in China (Wästfelt et al., 1990: pp. 266-267). De datering van de ondergang van D 15 ligt daarmee na 1740. Het ontbreken van Engels aardewerk, dat na 1740 op de Nederlandse markt verschijnt, zou er op kunnen wijzen dat het schip niet lang na 1740 is vergaan.

Het lijkt er op dat na het zinken van het schip een gedeelte van de lading boomstammen en de inventaris als gevolg van machinale grondbewerking buiten het schip terecht is gekomen. Daarbij is mogelijk ook het voorschip beschadigd.

Inventaris

Ondanks de verstoring lijkt de inventaris van het schip vrij compleet aanwezig te zijn. De inventaris is ingedeeld naar functie volgens de door Reinders (1985: p. 88) onderscheiden categorieën. Verder is gekeken naar de ruimtelijke verspreiding van de voorwerpen. Hierbij bleek het noodzakelijk van de (voorlopige) veronderstelling uit te gaan dat het materiaal dat aan bakboord van het ontbrekende voorschip tussen een deel van de lading boomstammen te voorschijn kwam, oorspronkelijk in het

voorschip thuis hoort.

In tabel I is het resultaat van een gecombineerde ruimtelijke en functionele indeling weergegeven. In het ruim, dat immers bedoeld was voor de lading, bevinden zich behalve de boomstammen slechts enkele artefacten. De categorieën documentatie- en schrijfgerei, navigatie, kombuisgoed, eet- en drinkgerei en victualie zijn het beste vertegenwoordigd in het voorschip. Behalve de haardplaat, wijst de grote hoeveelheid voorwerpen in het voorschip die met de bereiding en consumptie van voedsel te maken hebben, erop dat in het voorschip gewoond werd. Toch zijn ook voorwerpen die tot de categorieën scheeps- en bedrijfsuitrusting en gereedschap behoren in het voorschip aangetroffen. Het voorschip kan dan ook als een gecombineerde woon-, werk- en bergruimte worden geïnterpreteerd. Op het eerste gezicht lijkt het achterschip vooral als werk- en bergruimte gebruikt te zijn. Het kombuisgoed in het achterschip bestaat voor de helft uit stookgerei: twee haardplaten, die hier eerder als warmtebron te interpreteren zijn dan als kookgelegenheid. Wat betreft huisraad scoren voor- en achterschip even hoog. Uit een nadere differentiatie van het eet- en drinkgerei blijkt dat er van de

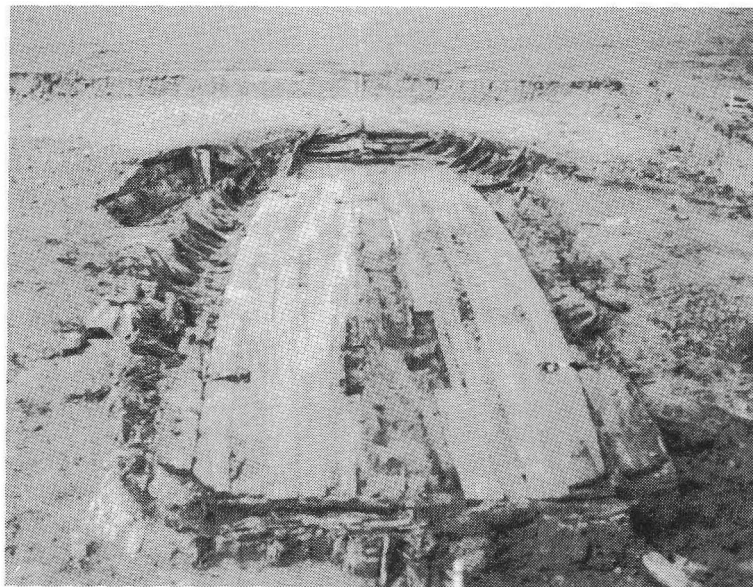
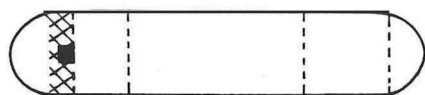

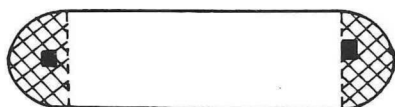
Fig. 1. Opgraving van het schip op kavel D 15 in Oostelijk Flevoland.

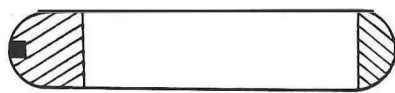
LZ 1, GEBOUWD IN OF NA 1586;
VERGAAN NA 1604

OZ 71, GEBOUWD IN ?; VERGAAN NA 1685

D 15, GEBOUWD IN ?; VERGAAN NA 1740

H 48, GEBOUWD IN ?; VERGAAN 1888

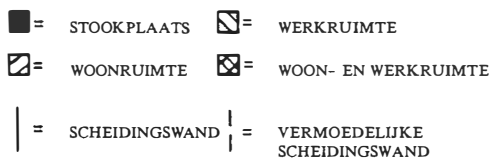

Fig. 2. Schematische weergave van woon- en werkruimtes aan boord van vier schepen gevonden in de IJsselmeerpolders.

twaaft grotere (eet)borden maar liefst zeven in het achterschip zijn gevonden. Hoe valt dit te rijmen met de kook- en eetfunctie die zich juist tot het voorschip lijkt te beperken? De borden uit het achterschip vertonen minder gebruikssporen, in de vorm van krassen, dan de borden uit het voorschip. Het lijkt erop dat de borden uit het achterschip minder intensief zijn gebruikt. Mogelijk hebben de borden in het achterschip een tweeledige functie gehad: die van sier- en eetbord, ondanks het feit dat alle borden, zowel de roodbakkende als de exemplaren van majolica en faience, tot het normale gebruiksgoed behoren (mond.

med. H. van Gangelen). Het voorkomen van sierborden en de aanwezigheid van een stookplaats wijzen er op dat het achterschip ook als een gecombineerde woon-, werk- en bergruimte geïnterpreteerd kan worden. Mogelijk diende het achterschip als slaapplek, gezien het geringere aantal artefacten in vergelijking met het voorschip en de aanwezigheid van een gordijnroede.

Het ruimtegebruik aan boord van binnenschepen geeft in de loop van de tijd een telkens wisselend beeld te zien (fig. 2). Het opvallendste verschil tussen het schip gevonden op kavel D 15 en de overige schepen is de aanwezigheid van twee stookplaatsen aan boord van D 15. De indeling van D 15 geeft blijkbaar een fase weer in een ontwikkeling die mogelijk samenhangt met een veranderde samenstelling van de bemanning. Het voorkomen van een stookplaats voor en achter is op zich geen uniek verschijnsel. Er zijn meerdere schepen uit de 18e eeuw bekend die hetzelfde patroon vertonen.

Summary

The spatial and functional analyses of the inventory of a cargo vessel found in Oostelijk Flevoland at lot D 15, showed that both the front and stern part were used not only as storage and working areas, but also as living quarters. It seems that a fireplace both fore and aft is a common feature of 18th-century inland craft found in the former Zuiderzee area. Possibly this change in accommodation layout reflects changes in the composition of the crew.

Literatuur

- Duco, D.H., 1982. *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*. Lochem.
Holk, A.F.L. van, K. Vlierman & R. Oosting, 1988. De opgraving van een 18de eeuws vrachtschip op kavel D 15 in Oostelijk Flevoland. In: R. Reinders (red.), *Jaarverslag 1986 van de onder-*

afdeling Scheepsarcheologie. Lelystad, pp. 16-21.

Reinders, R., 1985. The inventory of a cargo vessel, wrecked in 1888. In: C.O. Cederlund (ed.), *Postmedieval boat and*

ship archaeology (= BAR International Series 256). Oxford, pp. 81-99.

Wästfelt, B., B. Gyllensvärd & J. Weibull, 1990. *Porcelain from the East Indiaman Götheborg*. Wiken.

Tabel 1. Ruimtelijk-functionele indeling van de inventaris van het schip gevonden op kavel D 15.

	Voor- schip	Ruim	Achter- schip	Buiten schip/ onbekend	Totaal
Scheeps- uitrusting	7 (36,8%)	-	9 (47,4%)	3 (15,8%)	19 (100%)
Bedrijfs- uitrusting	1 (14,3%)	3 (42,8%)	3 (42,8%)	-	7 (100%)
Militaire uitrusting	-	-	-	-	-
Documentatie- en schrijfgerei	3 (75%)	-	1 (25%)	-	4 (100%)
Navigatie	1 (100%)	-	-	-	1 (100%)
Gereedschap	8 (44,4%)	-	6 (33,3%)	4 (22,2%)	18 (100%)
Huisraad	5 (41,6%)	1 (8,3%)	5 (41,6%)	1 (8,3%)	12 (100%)
Kombuisgoed	17 (62,9%)	4 (15,4%)	3 (11,5%)	2 (7,7%)	26 (100%)
Eet- en drinkgerei	33 (73,3%)	-	11 (24,4%)	1 (2,2%)	45 (100%)
Victualie	11 (61,1%)	1 (5,5%)	5 (27,8%)	1 (5,5%)	18 (100%)
Persoonlijke bezittingen	12 (52,2%)	1 (4,3%)	6 (26,1%)	4 (17,4%)	23 (100%)
Onbekend	3 (37,5%)	1 (12,5%)	3 (37,5%)	1 (12,5%)	8 (100%)
Totaal	101 (55,85%)	11 (6,1%)	52 (28,7%)	17 (9,4%)	181 (100%)